

Tvornica ulja u Koprivnici i njeno radništvo

1.

Prošlo je gotovo sedamdeset godina od osnivanja koprivničke tvornice ulja, te su mnogi već i zaboravili da je današnja »Podravka« smještena na prostoru ove tvornice, i da je njena zgrada u Varaždinskoj 212 (danas Ive Marinkovića 32) uklopljena u kompleks zgrada ove najveće tvornice prehrambene struke u Hrvatskoj.

Kratka pregled povijesti ove tvornice ulja – koja nije radila sticajem raznih okolnosti ni punih dvadeset godina – rađen na osnovi arhivske dokumentacije i s akcentom na položaju radništva, ima pored informacijskog cilja i težnju da potakne prikupljanje arhivskog i fotografskog materijala koji se možda može naći u obiteljima nekadašnjih radnika uljare.

2.

Poticaj za osnivanje tvornice ulja u Koprivnici bilaj je velika nestašica jestivih masti tokom prvog svjetskog rata, i velika količina uljarica – prvenstveno bundevskih koštica – s ove i s one strane Drave. Kasnije je tvornica ulja u Koprivnici kao sirovinu koristila i uljanu repicu, masline, soju i suncokret. Suncokret se počeo zadnji koristiti kao sirovina, i njegovo intenziviranje kao industrijske kulture u Vojvodini oduzelo je koprivničkoj uljari preimućstvo koje je imala dok je koristila uljanu repicu uvoženu iz susjedne Mađarske. Suncokret je bio američka biljka, a Španjolci su ga prenijeli u Evropu, ali je više od dva vijeka bio samo ukrasna biljka, podsjećajući svojim cvjetom na sunce, te je i Van Gogh uzeo suncokret kao simbol svog slikarskog genija. Za proizvodnju ulja počeo se suncokret u zapadnoj Evropi koristiti tek krajem 19. stoljeća, a kod nas pola stoljeća kasnije. Kao sirovina koristila se i repica gorušica, ali se ona nije gajila posebno, već se dobivala selekcioniranjem ovsu.

U Podravini su i prije osnivanja tvornice seljaci koštice od bundeva i kukuruz tiještili u posebnim drvenim stupama. Mljevenje i tiještenje imalo je nekih dodirnih točaka i vjerojatno nije slučajnost da je Emanuel Braun, vlasnik durdevačkog mlina (osn. 1879.), iskoristio svoje poslovne veze s Jurjem Ettingerom, bankarom koji je bio angažiran u koprivničkom paromlinu na Varaždinskoj cesti (osn. 1902.), te je 1917. započeo uz ovaj mlin s tiještenjem bundevskih koštica i izrađivanjem pogača za hranu stoke miješanjem posija, što je bilo važan proizvod koprivničke uljare sve do njene likvidacije.¹ Uljara u Koprivnici osnovana je službeno 3. listopada 1917. s glavnicom od pola milijuna kruna, a prvu upravu sačinjavali su Ljudevit i Emanuel Braun, te Ludwig Hann. Počeci su bili dosta skromni i proizvodnja se obavljala u improviziranim prostorijama. Požar, koji je zahvatio ove prostorije krajem 1920. potaknuo je izgradnju tvorničke zgrade od čvrstog materijala, koja se gradila do 1923. godine.² Montirani su novi strojevi za rafinaciju, te je i najstarija uljara na području današnje Jugoslavije – Vrbas u Bačkoj (osn. 1855.) – slala svoje ulje na rafinaciju u Koprivnicu.³ Na rafiniranje se dopremalo i maslinovo ulje iz Dalmacije i Hrvatskog primorja. Asortiman je bio vrlo raznolik, a izradivalo se oko 4.000 quintala ulja, 3.800 quintala firmisa i 250 quintala staklarskog kita, pored drugih proizvoda.⁴ Energiju je davao parni stroj od 150 KS, zamijenjen kasnije jačim od 203 KS. Paralelno s asortimanom rasla je i dionička glavnica tvornice. Već u kolovozu 1919. glavnica je povišena na dva, a 1921. i na šest milijuna kruna. Inverzijom kruna u dinare u omjeru 4:1, ali i ponovnim povišenjem, glavnica je 16.

kolovoza 1925. iznosila dva milijuna dinara i uljara je bila jedna od najvećih tvornica te vrsti u zemlji.⁵ Za razliku od koprivničke tvornice ulja, koja je započela, ali ne i ostala obiteljsko poduzeće obitelji Braun, Prva hrvatska tvornica ulja u Zagrebu, osnovana 15. rujna 1916, bila je za čitavo vrijeme kapitalizma obiteljsko poduzeće Samuela i Sandora Aleksandera. Aleksandrovi su držali u svojim rukama i zagrebačku pivovaru, a imali su jaki angažman i u drugim zagrebačkim i sisačkim tvornicama, te su svojom konkurencijom od samog početka predstavljali ozbiljnog i jakog konkurenta koprivničkoj tvornici ulja, hrvatskih zemaljskih plodina d.d.⁶

3.

Radnici i radnice koprivničke tvornice ulja bili su ili proletari Koprivnice ili sitni seljaci iz Koprivničkog Ivanca i Vinice. Poput radništva kemijske industrije »Danica d.d.« i oni su bili radnici prve generacije, sindikalno neorganizirani i najvešti klasnoj borbi, zadovoljni nadnicom koja im je jedva osiguravala egzistencijalni minimum.

Završetak prvog svjetskog rata, povratak vojnika s frontova, ali i iz sovjetske Rusije nakon oktobarske revolucije, ubrzana njihovo klasno osvješćenje, te je u Koprivnici ulja postojala sindikalna, a možda i partijska organizacija 1919. i 1920. godine.⁷ Razvoj ovog procesa usporile su izuzetno jake policijske i žandarmerijske pogranične vlasti, stacionirane u Koprivnici, pogotovo nakon što je u susjednoj Mađarskoj izbio revolucija. Poslije Obznane onemogućavana je gotovo svaka sindikalna aktivnost radnika, te tek 1924. imamo u »**Borbi**« članak u kojem se spominje težak položaj radništva u tvornici ulja. Čitamo:⁸ »Malo mjestance Koprivnica imade tri veće tvornice, a tvorničkog i zanatskog radništva blizu 2000. Izrabljivanje radnika, niske plaće, dugo radno vrijeme i nezdravi uslovi rada kose ametice živote muževa, žena i djece. U »Danici« izloženi su radnici djelovanju sumporne kiseline, rade bez maske, umiru redom od sušice. U tvornici šarafa rade radnici kao i nedorasla djeca kraj otvorenih peći u užasnom dimu i plinovima od koksa. U tvornici ulja radi se 12 sati. U noćnoj šifiti, za koju se jednako plaća kao i za dnevnu, moraju raditi žene. Poslodavci pomoću policije priječue otvaranju organizacije. Inšpekcija Rada u Zagrebu mirno tolerira ovo zločinačno izrabljivanje radnika.«

Iza ovog napisa, kao i iza višekratnih pokušaja da se u Koprivnici osnuju plodužnice revolucionarnih Nezavisnih sindikata, krije se Ivan Krndelj, tajnik Pokrajinskog sindikalnog odbora za Hrvatsku i Slavoniju. Osnovane su podružnice Saveza radnika metalne industrije i obrta i Saveza drvodjelaca, ali je krupni kapital uspješno sprečavao organiziranje radnika prehrambene struke sve do 1926. godine. Tada je kriza zaoštrila socijalne odnose i zbog pojačane eksploatacije ponukala radnike da se usprkos rizika od otpusta, sindikalno organiziraju i zajedničkim snagama povuđu borbu za poboljšanje radnih i platnih uvjeta. U »**Organizovanom radniku**«, koji je uređivao Krndelj nekoliko godina, odštampan je poseban članak posvećen radništvu koprivničke tvornice ulja. »Radnici u ovoj tvornici rade pod nevjerojatno strašnim uslovima rada. U poduzeću radi se u dvije šifite i to po 12 sati pa čak i po 18 sati. O higijenskim uređajima u tvornici nema ni spomena. Plaće se kreću od 1,25 do 5 dinara na sat. Radnici i radnice u ovom poduzeću žive sred-

INDUSTRIJA ULJA D. D.

ODLIKOVANA ZLATNOM MEDALJOM OBLASNE SAMOUPRAVE BEOGRADSKJE OBLASTI
ODLIKOVANA DIPLOMOM MINISTARSTVA POLJOPRIVREDE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE
GODINE 1929.

TVORNICA KOPRIVNICA TELEFON 3
BRZOJAVI: ULJANA
POŠT. ČEK. RAČUN 33.472 G/
ŽIRO KONTO NARODNA BANKA KR. JUGOSLAVIJE
PILJALA ZAGREB

KOPRIVNICA, 20. XI. 1934

Tit.

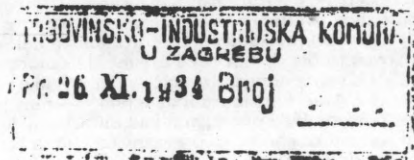
Trgovinsko industrijska komora

Podaci o industrijskom poduzeću

Z a g r e b

U rešenju Vašeg v. cirkularnog dopisa od 14. o. m. j.
br. 8741/I/1934 šaljem Vam u prigrubu po nama ispunjenja dva formulara
podaci o našoj industriji na cij. uporabu, te se bilježimo

veleštovanjem

2 priloga

vječnim životom. Za njih ne postoji ništa drugo osim tvorničkog smrdljivog zraka uz ropски život za suhu koru hljeba. U nemoćnosti da više snose takav život i tražeći izlaz iz istog uspostavili su svoju sindikalnu organizaciju u sklopu Živežara u Zagrebu, pomoću koje će jedino biti u stanju boriti se protiv ovakvog nesnošljivog i očajnog života. Za ovih šest godina od kada radnici nisu organizovani, klasna svijest radnika(ca) strahovito je pala. Pritisnuti tako dugačkim i napornim radom, misli njihove nisu išle dalje od robijašnice u kojoj su svakodnevno izvršeni nemilosrdnoj kapitalističkoj eksploataciji. Izabranom odboru nalaže se kao preventivna dužnost, da poradi na podizanju zaostalog duha kod tih radnika, ukazujući im neprestano na potrebu čitanja »Organizovanog radnika« i ostale naše literaturе.»⁹

Uskoro zatim, radnički povjerenici – izabrani prvi puta 15. srpnja 1926 – počinju djelovati, iako ih nadležna Inspekcija rada još nije potvrdila. Podružnice Saveza živežarskih radnika, kojoj je predsjednik bio bravar Antun Kovačić, a tajnik prešarski radnik u uljari Janko Gjula, šalju 17. kolovoza pritužbu radi 12-satnog radnog vremena u uljari Oblasnoj inspekciji rada i Obrtnom zboru u Koprivnici. Radnici traže i poboljšanje higijenskih prilika u kemijskom odjelu gdje je bolest radnika bila izvanredno česta. »Organizovani radnik« je obavijestio radničku javnost i o inženjeru Hajeku, poljskom državljaninu, koji je momentalno otpustio radnika što se protivio da radi u grupi na čišćenju kotla za svega 68 dinara, iako se prije isti posao plaćao 170 dinara. Pritužba radnika, a vjerojatno još više članak u »Organizovanom radniku«, doveli su već 30. kolovoza inspek-

tora rada Smidta u Koprivnicu. On negira izbor radničkih povjerenika zbog nepropisnog postupka prilikom izbora, ali radnici hitno provode nove izbore i na strukovnom sastanku dogovaraju se da zatraže povišenje plaća. Na postavljene zahtjeve uprava je međutim 24. rujna odgovorila »da njihovim zahtjevima udovoljiti ne može i to zbog privredne krize«. ¹⁰ Krndelj je preko »Organizovanog radnika« podržao ovu akciju. Objavljen je članak iz kojega se vidi da se satnica radnica kreće u rasponu od 1,75 do dva dinara, te da radnica s donjom satnicom ne zaradi na dan niti tri kilograma kruha, ako radi osam sati. Uprava tvornice je daljnja četiri sata plaćala 50% više, te je tako upravo ovim sistemom prisiljavala radnike da se liše svakog slobodnog vremena i odmora. Muške satnice kretale su se između tri i tri i pol dinara. ¹¹

Na inzistiranje Saveza živežarskih radnika zakazani su pregovori radnika s upravom uljare za 16. rujna. Ali inspektor Smidt pojavio se u Koprivnici već 8. rujna i odmah započeo pregovore. Iako zatečeni, i djelomično nepripremljeni, radnički povjerenici uljare su odlučno branili postavljene zahtjeve i postigli na pregovorima relativno dobre uspjehe. Prvi maj je priznat radničkim praznikom. Zapošljavanje novih radnika i otpuštanja radnika imalo se vršiti u sporazumu s radničkim povjerenicima. Dogovoreno je osam-satno radno vrijeme, te nedjeljni odmor. Ali povišenja zarada bila su samo pet do dvadesetpet para po satu. Radnici su smatrali da je to u vrijeme krize kredita također značajan uspjeh. No pisac članka u »Organizovanom radniku« smatra da su povišice suviše male, jer da kriza i nije zahvatila tvornice ulja, te da ono što je uprava tvornice rekla sekretaru Saveza živežarskih radnika Jugoslavije iz Zagreba Gabrijele Kranjcu nije posve točno, već da tvornica inzistira na niskom satnicama kako bi mogla radnike prisiliti na 12-satno radno vrijeme.

»Radnici ipak nijesu nasjeli tome manevru. Iako su plaće jako mizerne, radnici i radnice jednoglasno su odlučili odrediti se posebnih satova i čuvati princip osam-satnog radnog dana. Radnici, uposleni u toj tvornici, od početka tvornice radili su po 12 sati, do njih je dopirao samo glas o osam-satnom radnom danu i tako sve izmuceniji iz godine u godinu uvidjeli su od kolike je potrebe po njihov život osam-satni rad, uvidjeli su, da oni ne smiju ove tekovine radničke klase rušiti, već da ih trebaju braniti i sprovodati.« Članak u »Organizovanom radniku« završava ovako: »Radnici treba da znaju, da će oni preko svoje organizacije moći sačuvati sve dosadašnje tekovine i da će moći poboljšati svoje plaće, koje su sada nakon odreknuća prekovremenog rada još manje. Zato, drugovi, jačajmo svoju organizaciju i spremajmo se za novu borbu.« O ovom pokretu pisala je i »**Borba**«. ¹²

Do novih pokreta za povišenje satnica nije došlo tokom 1927. godine. Uprava tvornice je uvela treću smjenu radnika, te je u suradnji s vlastima ometala radnike u sindikalnom organiziranju i radnici se nisu uopće mogli sastati u krugu tvornice. Tako je zapravo radnička pobjeda pretvorena u njihov poraz, jer su satnice doista bile ispod jugoslavenskog prosjeka. Uljara proširuje svoje kapacitete, te može od 1928. proizvesti dnevno dva vagona ulja, koje se pakiralo u limene kante od 50, 100 i 200 litara i tako otpremalo do trgovina. Glavni direktor Ljudevit Braun u tom je vremenu član vijeća Trgovinsko-obrtne komore u Zagrebu, pa su njegovi kontakti s ostalim industrijalcima prehrambene struke doveli do čvršćeg povezivanja fronta kapitalista prema frontu radnika, a u koprivničku uljaru s epomalo infiltrira kapital vlasnika zagrebačke tvornice ulja otkupom pojedinih dionica. ¹³

Radi toga je javna skupština koprivničkog radništva u Apolo kinu 14. studenog 1926. bila dobro posjećena, i komunist Ivan Tomanić, građevinski radnik, imao je mnogo slušalaca govoreći o potrebi organiziranog istupanja i jedinstva borbe. ¹⁴ No akcija radnika je u 1927. bila slaba, i uprava uljare je malo pomalo poništila sve tekovine radnika izborne 1926. godine.

Tome je mnogo pripomogao Mirko Petrinc, upravitelj okružne ekspoziture Radničke komore iz Bjelovara. Iz njegovog dopisa Radničkoj komori od 11. travnja 1928. vidimo da u tvornici ulja nema radničkih povjerenika i da se ponovno radi 12 sati. Zbog traženja radnika i oblasnog odbora Saveza metalških radnika Jugoslavije Petrinc ipak odlazi do Brauna te se s njim dogovara da se za radničke povjerenike izaberu dva najstarija radnika, te »da naslov (tj. Radnička komora, opaska

MKD) nema potrebe poduzimati protiv ovog poslodavca daljnje mjere, već da se sačeka sporazumno rješenje ovog pitanja.« ¹⁵ Četiri radnička povjerenika izabralo je 93 radnika i sedam namještenika koprivničke tvornice ulja 15. svibnja 1928. Izbore je priredio izborni odbor u kojem je predsjednik bio Josip Španić (rođ. 1888), Antun Bunić (1896) i Alojz Ivanuš (1897). Za radničke povjerenike izabrani su bravar Anton Kovačić, strojar Josip Španić, prešar Ivan Gibas i radnica Cilika Oreški, a kao zamjenici Cvetko Flis, Imbro Safar, Albert Vukmanić i Josipa Zdelar. ¹⁶

4.

Ne znamo zašto, ali jedan dio radnika nije bio zadovoljan radom novih radničkih povjerenika, koje je Inspekcija rada odmah potvrdila. Bačvarski radnik Stjepan Vinković uputio je namime 18. prosinca 1928. zagrebačkoj Radničkoj komori dopis u kojem moli da se izborni materijal za nove izbore radničkih povjerenika šalje na njegovu adresu »jer da nisu zadovoljni sa današnjim povjerenicima pošto se ne trpe na dužnosti koje su preuzele na sebe.« ¹⁷

O ovome ekspert Radničke komore Adolf Kunčić, koji dolazi u Koprivnicu na samu Staru godinu ništa ne piše u svom izvještaju. On izvještava da je i tog dana uljara radila punom parom, te da je sastanak radnika bilo moguće održati tek iz 18 sati uveče. Kunčić izvještava: »Kroz to vrijeme propitavao sam se kod radnika o prilikama u tvornici, te nakon što su se izjasnili o slabim plaćama koje variraju od 2 do 2 i pol dinara po satu, sa ogorčenjem su pričali o tzv. rezervnoj partiji, koja mora raditi za Din 25. dnevno 10 sati. Fabrika plaća ovim radnicima 50% nadoplata samo za one satove koje rade preko 10 sati dnevno. Zbog toga su radnici zatražili, da se od strane Komore zatraži intervencija Inspekcije rada.« ¹⁸ Na spomenutom sastanku Kunčić je uputio radnike kako da izvrše izbor novih radničkih povjerenika, i po njegovom povratku u Zagreb Radnička komora je podnijela prijavu Oblasnoj inspekciji rada tražeći da se u uljari izvrši iznenadna kontrola i da se uprava prisili da otkloni sve nepravilnosti u higijenskim uređajima te da se poštuje zakonom određeno radno vrijeme.

Međutim, od izbora za radničke povjerenike nije bilo ništa. Izbori su bili zakazani za 26. siječnja 1929. a starješina radničkih povjerenika iz 1928. Antun Kovačić ne zna još 20. siječnja da su svi izbori zbog uvođenja šestosiječanjske diktature stornirani, te moli zagrebačku Radničku komoru jednog delegata koji bi prisustvovao izborima »jer pred organom Komore imadu naši rešpekt.« ¹⁹ U istom dopisu Kovačić se žali: »Ovime vam saopćujem još neke stvari koje moram da trpim sa strane policije kao radnički povjerenik, jer nemam nikad mira, pa mi je jako teško jer je poverenička služba jako nezahvalna. Radi se o tome da me policija drži nekim komunistom, makar to i nisam, jer ko poverenik uvijek sam radio po uputstvima Inspekcije rada i Radničke komore«. Piše, da je neposredno po odlasku Kunčića policija ponovno izvršila kod njega premetačinu, te da mora i izbore radničkih povjerenika u uljari prijaviti koprivničkoj policiji, što sve djeluje tako »... da Vam iskreno kažem, da sam izgubio svaku volju za daljnji rad.«

Po odredbi Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja proizveden je mandat radničkim povjerenicima iz 1928. Međutim, oni su bili izvrgnuti takvom postupku da su mnogi dobrovoljno napuštali svoja radna mjesta i funkciju. Tako je bilo i s Antunom Kovačićem. U vrijeme smjene šihti (14 sati) Kovačić je 30. travnja 1929. obavijestio radnike da ako ne žele ne moraju raditi Prvog maja, jer je to radnički praznik, pozivajući se na sporazum iz 1926. Očito nagovoren od uprave, prešarski majstor Križanić vrijeđa na to Kovačića u funkciji radničkog povjerenika i ismijava njegov prijedlog. Kovačić je odmah zatražio intervenciju i zaštitu Radničke komore, ali već 4. svibnja Kunčić odgovara da Radnička komora ne može intervenirati, jer da nije ni otpušten, niti od uprave progonjen, a u pogledu Prvog maja po čl. 12. Zakona o zaštiti radnika radnici se mogu sporazumijeti s poslodavcem koje će dane raditi a koje ne. ²⁰ Prema jednoj slici radništvo je izgleda slavilo Prvi maj 1930. godine, dake u vrhuncu diktature i svjetske krize.

Velika svjetska kriza 1929 – 1934. zahvatila je već u samom početku jugoslavenske tvornice ulja. Dolazi do pravog sloma organizacije izvozne trgovine poljoprivrednih proizvoda, a kao posljedica snižavanja cijena poljoprivrednih proizvoda i pojača-

ne nezaposlenosti u industriji smanjila se uvelike i potrošna moć jugoslavenskog stanovništva. Umjesto dotadašnje slobode u privredi država se preko carina – ali i na druge načine – počinje miješati i u proizvodnju ulja, favorizirajući određene tvornice, a prepustajući druge njihovoj sudbini.²¹

Ovo kretanje nizrdo išlo je postepeno. Kada je cijena ulja pala za 75%, tvornice su se 1930. kartelizirale ograničivši proizvodnju i utvrdivši cijenu. Novi udar došao je od strane države, koja je udarila visoku umoznu carinu na uljne sirovine koje su se uvozile iz Mađarske, Rumunjske i Bugarske, tražeći da se gaji domaća uljana repica. Tvornice negiraju rentabilnost poslovanja, i prvo snižavaju radničke nadnice na minimum, a onda i obustavljaju proizvodnju. Na inicijativu Saveza radnika životnih namirnica i Saveza privatnih namještenika Jugoslavije održana je 28. listopada 1931. u Beogradu anketa državnih organa i tvorničara ulja, te je dogovoreno znatno sniženje carine. Međutim spor države s tvorničarima ulja trajao je više od godine dana i u tom se vremenu položaj radništva u uljarama jako pogoršao.²²

U Koprivnici nestaje svaki trag djelovanja Saveza živežarskih radnika Jugoslavije. Viktor Poje, izvještac zagrebačke Radničke komore – koji tada živi u Ivancu – obavijestio je 3. travnja 1931. da metalci u uljari rade i nedjeljom deset sati, i da njegova intervencija nije uspjela »pošto ga portir nije htio propustiti do direktora«. U tom vremenu sve vijesti iz koprivničkih radionica i tvornica dolaze do Zagreba gotovo isključivo preko metalaca, kao najsvjetlijih dijelova radničke klase. Ovaj slučaj ispitaو Oblasni odbor Saveza metalčkih radnika Jugoslavije (SMRJ) iz Zagreba i utvrdio da se u odjeljenjima za proizvodnju ulja radi osam sati, ali u mehaničkom odjeljenju, tj. bravarskoj, strojarškoj, bačvarskoj i stolarskoj radionici da se radi obavezno po deset sati dnevno bez da se taj rad smatra prekovremenim.²³

SMRJ djelovao je u okviru URS-ovih sindikata, kod kojih je tek započela transformacija iz reformističkih u klasne sindikate pod utjecajem komunista. Radnička komora na gornju prijavu vjerojatno nije ni reagirala, jer je zaprijetilo posvemašnje zatvaranje tvornica ulja, što je bilo mnogo ozbiljnije pitanje. Sastanak vještaka Radničke komore Adolfa Kunića s radništvom i upravom uljare održan je 29. listopada 1931. i prokurista Richard Fuchs je izvjestio da su oni otpustili samo treću šihotu, odnosno one radnike koji imaju mogućnosti da se izdržavaju na svom poljoprivrednom posjedu. Najavio je i povoljno rješenje spora s državom, ali je upozorio da je koprivnička uljara puna robe, te da će ako se prodaja ne uveća, biti prisiljeni nastaviti s otpuštanjem radnika, ali da će voditi računa o socijalnim prilikama pojedinca i o dužini uposlenja u uljari.²⁴

Uprava tvornice se žestoko bori za održanje, te se povezuje s kraljevskim dvorom. On ni odlikovanje direktora Ljudevita Brauna ordenom sv. Save četvrtog stepena krajem 1931. ni to što je tvornica bila kraljevski dvorski dobavljač odlikovan zlatnom medaljom Oblasne samouprave beogradske oblasti i diplomom Ministarstva poljoprivrede Jugoslavije za godinu 1929. i 1938, kao ni odlikovanje ulja Crnac zlatnom kolajnom na međunarodnoj izložbi u Londonu u studenom 1934, nisu poboljšala položaj tvornice kojoj zagrebačka tvornica ulja nesmiljeno konkurrira raspolažući s većim kapitalom.²⁵ U 1932. uljara je izradila 200 vagona ulja, 50 vagona kokosove masti, 30 vagona ricinusovog ulja, te ponešto staklarskog kita, lanenog ulja i drugo, pri čemu kapaciteti nisu bili posve iskorišteni. Dolazi i do velikih promjena u kapitalu. Godine 1934. među akcionarima su pet domaćih s 24.000 akcija i tri strana s 12.000 akcija. Od stranog kapitala 22,22% je bilo rumunjskog porijekla, a 11,11% češkog. Kao veledioničar učestvuje firma Jakober i Cie iz Beča, vjerojatno preteča firme Jacobs. Češki utjecaj je dolazio od Antona Kurlea, koji je 1937. otvorio novu tvornicu ulja u Daruvaru. U 1934. dionički kapital koprivničke uljare je iznosio tri milijuna dinara, rezervni fond 1.740.000 a vlastiti kapital je procijenjen na 4.740.000 dinara. No zajmovi su iznosili 4.200.000 dinara, što je u ono vrijeme vrlo visokih kamatnih stopa, bilo presudno za budućnost tvornice i banke su malo pomalo postajale pravi vlasnici uljare.²⁶

Usljed konkurencije zagrebačke tvornice ulja i smanjene kupovne moći poljoprivrednog stanovništva, koprivnička uljara svaštari i tako sve dublje zapada u kriznu situaciju, a radništvu prijeti totalni otkaz. Izvještac Radničke komore Janko

Bednaršek javlja komori da je do rujna 1932. uljara radila sa četiri šihote – svaka po šest sati – i tako se sprečavalo otpuštanje radnika. Sada je uprava otpustila 20 radnika i radnica i uvela ponovno 8-satno radno vrijeme za istu radnicu. Kasnilo se i s isplatom radnika i više od pola mjeseca, a sve plaće su bile reducirane za 10%. Trinaesta plaća namještenicima također je ukinuta. Bednaršek piše: »Položaj tih namještenika i radnika postaje sve očajniji, pa se ne usuđuju energično tražiti svoja prava, jer bi ih ravnateljstvo bez obzira bacilo na ulicu u današnje teško doba nezaposlenosti«. Osjećalo se to i u čitavoj Koprivnici i u istom izvještaju nalazimo: »U Koprivnici i okolici imade lijep broj radnika i radnica. Oni su svi redom neupućeni glede njihovih prava i dužnosti, pa sam mnijenja da bi bilo vrlo potrebno, da se održi u Koprivnici jedna radnička skupština, na kojoj bi se ovim bijednim radnicima prikazalo i protumačilo sve potrebno.«²⁷ Iz straha pred otpustom radnici uljare nisu se uključili ni u rad novoosnovanog platišta Saveza živežarskih radnika Jugoslavije, kojemu je za predsjednika bio izabran Stjepan Stajduhar, a za tajnika Đuro Marković.²⁸

5.

Prve znakove oživljavanja sindikalnog rada među radništvom koprivničke tvornice ulja nalazimo početkom 1933. Dio radnika se učlanio u reformistički Opći radnički savez (ORS) – koji i nije bio zabranjen na početku diktature – te mole zagrebačku Radničku komoru da pošalje svog delegata 20. veljače u Koprivnicu, jer da žele izabrati svoje radničke povjerenike.

Po skraćenom izbornom postupku izbori su i provedeni u prisustvu Vjekoslava Jurinića koji je zastupao i ORS i Radničku komoru, te Ljudevita Brauna i Richarda Fuchsa od uprave uljare. Od 140 radnika izboru je pristupilo 110 radnika, što ukazuje da su radnici shvatili da se samo organizirani i ujedinjeni mogu oduprijeti sve težoj eksploataciji. Za radničke povjerenike izabrani su: Janko Gjula, Andro Budalec i Lovro Galincec iz prešane, Mirko Geček, vanjski radnik i Albert Beke iz bačvarne. Inspekcija rada je – vjerojatno u dogovoru s upravom – nastojala stornirati ove izbore jer da joj nije bio podnesen na potvrdu izborni odbor. Međutim izborni odbor bio je posve pravilno izabran 6. siječnja u prostorijama uljare, nakon što je Đorđe Ivančević objasnio 94-orici prisutnih radnika važnost izbora radničkih povjerenika i predložio u izborni odbor Ivana Međimurca kao predsjednika, te Stjepana Glavnika, Andriju Budalca, Stjepana Vinkovića, Rudolfa Ribića i Lovro Galinca kao članove, te je Inspekcija rada ipak potvrdila izbore.²⁹

Dva mjeseca poslije izbora ORS je preko Radničke komore zatražio da se tvornica ulja pregleda komisijski od Okružnog ureda za osiguranje radnika i od Inspekcije rada.³⁰ U prijavi radnici se tuže na silnu prašinu u odjeljenju za pročišćavanje košičnog sjemenja, neprijatno tangrirani postupkom inspektora rada koji je nekoliko dana prije podnošenja prijave boravio u Koprivnici, ne smatrajući »niti jednog časa za potrebnim da dođe u vezu sa radničkim povjerenicima i da mu oni iznesu sve manjkavosti, koje u poduzeću postoje, a koje su na direktnu štetu zaposlenog radništva.« U tom vremenu u tvornici rade dvije šihote, svaka po osam sati, bez obzira na mušku i žensku radnu snagu. U zahtjevu za komisijski pregled ističe se da uprava tvornice progoni radničke povjerenike i ometa ih u vršenju njihovih dužnosti. Ukazuje se da nema nikakvog predaha za uzimanje hrane, pa se »potrebna hrana u vremenu od 8-satnog radnog dana uzima (...) po pojedinim kutovima tvornice, pa čak i u tvorničkim nužnicima.«

Pokretanje ovog postupka imalo je teških posljedica za radništvo. Od 15-24. svibnja uprava je otpustila 25 radnika, među kojima i Lovru Galinca i Ivana Međimurca (zamjenika radničkog povjerenika). Ponovno su smanjena i zarade, a uprava je odbila prijedlog radničkih povjerenika da se umjesto otpuštanja ponovno primijeni uvođenje više šihoti s manje sati rada. Budući da je tvornica u međuvremenu počela upošljavati nove radnike uz manju zaradu radništvo je hitno zamolilo intervenciju i zaštitu Radničke komore.

Vjekoslav Jurinić došao je u Koprivnicu već 26. svibnja.³¹ Radnici su ga dočekali na željezničkoj stanici, upozorivši ga da je poduzeće u dosta teškom položaju i da prijeti posvemašnje zatvaranje tvornice. Ovo saznanje je svakako utjecalo na ponašanje Jurinića prilikom razgovora s Ljudevitom Braunom. Pro-

mijenio se i Braun. U početku razgovora je »bio osoran i pun potsmjeha na intervenciju«, ali je onda dao Juriniću puna objašnjenja za svoje postupke. Izjavio je, da se »treća partija od 24 radnika otpušta zbog pomanjkanja sirovine, budući da iste na skladištu ima još samo četiri vagona. Čim se ova sirovina izradi, a ne bude li se situacija popravila i ne bude li se moglo doći brže do nove sirovine, pogon će se potpunoma obustaviti. Bilanca je za prošlu godinu nezadovoljavajuća i poduzeće je u deficitu«. Izjavljuje da su novi radnici izuzetno privremeno za obavljanje nekih vanjskih poslova, te podvlači da »svi znaci govore, da će pogon na neizvjesno vrijeme biti potpuno obustavljen«.

Direktor se pritužio i na sabotiranje radnika, koji da ubacuju u strojeve komadiće željeza, ne bi li tako nanijeli tvornici štetu. Poslije sastanka s Braunom Jurinić je u ovoj sabotaži razgovarao s radnicima i radničkim povjerenicima, i oni su negirali sabotažu, tvrdeći da to namjerno čini poslovođa, ne bi li se stanje u tvornici još više zaostriilo. Za vrijeme podneva Jurinić odlazi i u podružnicu Općeg vjersijskog zavoda, kao glavnog financijera uljare, te moli da se tvornici osiguraju sredstva za normalan rad, jer će doći do velikih neprilika ako se pristupi masovnom otpuštanju radnika.

Uveče, poslije 18 sati, Jurinić se ponovno sastao s radnicima. Na tom sastanku radnici su iznijeli sve svoje poteškoće. Osobito se tuže na poslovođu A.G., koji prijeti gotovo svim radničkim povjerenicima izjavljujući da već 36 godina radi po raznim tvornicama, i da je uvijek nastojao – gdje mu je to bilo moguće – radničke povjerenike prve s rada otpuštati. Tvrde, da isti poslovođa zaposljava radnike gotovo isključivo uz primanje mita. Značajno je da je radništvo dalo zajedničku izjavu da ni ne pomišljaju da vrše sabotažu u tvornici, već da su strojevi stari, te da se sami iznutra lome prilikom rada, te da su se tako vjerojatno našli komadići željeza u cjedilu. Kažu: »da im je mnogo stalo da tvornica radi i to nesmetano, jer u istoj zarađujemo sebi i svojoj obitelji svakidašnji kruh.«³²

Uprava tvornice nastavila je s otpuštanjima, jer se prilike nisu popravile. Krajem lipnja 1933. otpušten je s grupom radnika još jedan radnički povjerenik, kojemu je Radnička komora sve do kraja godine davala mjesečnu pomoć od 300 dinara, jer je bio bez ikakvih sredstava za život. U tvornici je režim na radu pooštren. R. Gruba iz Saveza živežarskih radnika Jugoslavije obavijestio je 12. ožujka 1934. Radničku komoru, da se radništvo gubi za razne sitnice »iako su vrlo mizerno plaćeni«, te da se u uljari uzimaju stranci.³³

Naime, racionalizaciju rada – kojoj su prišle mnoge tvornice tokom velike svjetske depresije – provode uglavnom stranci, i ona je shvaćena ne kao modernizacija proizvodnje već kao povećanje intenziteta rada. U uljari je zaposlen iz Njemačke jedan inženjer, koji je smanjio broj radnika u grupama, i tako stvarnu zaradu oborio za više 20%. On predlaže što skoriji prijelaz na akord, i izjavljuje da je za osam sati rada dovoljna nadnica od osam dinara, a ostalo da se može zaraditi prebacivanjem akorda. Njegov je prijedlog da prva globa iznosi 20 dinara, a druga da rezultira otkazom. Radništvo je očajno. U jednom anonimnom pismu Savezu živežarskih radnika – koje je bilo dostavljen i Radničkoj komori – čitamo: »Ne možemo više izdržati. Psuje po švapski, proganja, da bar govori naš jezik, nego švapski i našu muku će odneti u Švapsku i to je nama krivo. Molim, izbavite nas iz pakla.«³⁴

6.

Radnički povjerenici u 1934. godini nisu birani »jer je sa strane inženjera, poslovođe i majstora vršen takav pritisak na radnike da se povjerenici nisu mogli birati«. Radništvo je rećeno, da se – ako imade kakovu žalbu – bez ichtjeg posredovanja obrati direktno direktoru tvornice. No kako su stvari stvarno izgledale pokazuje činjenica da je radništvo pokušalo umanjiti svoje nevolje noseći vino, guske i pure nadglednicima.³⁵

Vojin Gjurašević, član Upravnog odbora Radničke komore iz Zagreba, boravio je u Koprivnici od 4. do 7. veljače. On je proćio položaj radništva i utvrdio da su racionalizacija i težak finansijski položaj uljare uzrok poganšanom položaju radnika. Broj radnika u jednoj partiji bio je smanjen od 24 na 13 radnika, a preko globa nastojao se dio sredstava, izdvojen za radničke zarade, ponovno povratiti u tvorničku kasu. Iz prijave se vidi da je bilo odjeljenja gdje je sada radio samo jedan radnik (ranije

tri), pa radnici strahuju da ako se dogodi neka nesreća kod stroja »ne može mu nitko pomoći«, jer nikoga nema u blizini. Radnici su se osobito tužili na ing. Šajika, koji ih proganja »kao da smo poljski radnici a ne tvornički, de nas čeka svaki čas smrt«. U molbi za intervenciju ORS-u radnici su naveli da se ne mogu ni sastati, jer da rade i nedjeljom, a intenzitet rada da je toliki da potpuno iscrpi svu njihovu snagu.³⁶

Početkom 1936. radništvo je izgleda biralo radničke povjerenike mimo zagrebačke Radničke komore koja je tada bila u rukama URS-a tj. komunisti.³⁷ Bili su to radnički povjerenici Hrvatskog radničkog saveza (HRS-a) koji je bio radnička organizacija Hrvatske seljačke stranke, koja je na izborima 1935. dobila velik broj glasova i postala značajna politička snaga.³⁸ U ekspanzionističkoj težnji HRS se u Koprivnici radi okupljanja radništva stavio na čelo ekonomskih akcija i poveo radništvo ljeti 1936. u štrajk. Štrajk je u uljari započeo u utorak 3. lipnja 1936. paralelno sa štrajkom u gradskoj ciglani. Zahtjevi su bili usmjereni na traženje kolektivnog ugovora kroz koji bi se poboljšali uvjeti rada. Štrajkaška straža zaposjela je ulaz u uljari, te su sutradan započeli višesatni pregovori. Sklopljen je sporazum koji je za bazu uzeo kolektivni ugovor iz vremena prije krize. Njime su priznate strukovne organizacije i radnički povjerenici, te je iste noći uljara nastavila s radom, jer HRS-u nije bilo u interesu zaoštavanje klasnih sukoba.³⁹ U »Podravskim novinama« 6. lipnja 1936. otišnuta je Zahvala radnika »Industrija ulja d.d.« ovim riječima: »Prigodom štrajka pružili su radnicima Industrije ulja d.d. pojedini građani materijalnu pomoć, pa im se javno zahvaljujemo, napose gostioničarima Vrtariću i Sosi, koji su kroz tri dana besplatno prehranjivali oko 20 radnika.«

Budući da uprava nije u cijelosti poštovala kolektivni ugovor, to su u kolovozu 1936. radnici ponovno najavili novi štrajk. To je ponukalo Ljudevita Brauna da sasluša predstavnike radnika, te da na pregovorima 3. rujna dade nove ustupke radnicima. Potpisan je novi kolektivni ugovor na godinu dana, a radnicima je povišena satna zarada do 20%, te su minimalne satnice utvrđene za muškarce tri dinara, a za radnice 2,5 dinara na sat, što je bilo bolje nego što je utvrdila Uredba o minimalnim sadnicama, kolektivnim ugovorima i arbitraži, donesena u veljači 1937. godine. Ovaj je pokret vodio Viktor Galinec – koji je nakon sporazuma Cvetković – Maček postao predsjednik zagrebačke Radničke komore. Izrazitom agresivnošću on vodi i pokret u jesen 1937. te je 1. listopada 1937. potpisan novi kolektivni ugovor, kojim je potvrđeno 8-satno radno vrijeme, plaćanje preko sati 50% više za obične dane, a 100% više za nedjelju, a HRS je istaknuta kao jedina radnička organizacija u uljari. Satnice su utvrđene u rasponu od 3,50 do šest dinara, a zarade mjesečnih radnika od 800 do 850 dinara i određen deputat u ulju.⁴⁰

Da li je uspjeh HRS-a i njegovo sve bahatije ponašanje ubrzo donošenje odluke o likvidaciji uljare, ili su pak ove dvije strukture radile dogovorne u slobodnom manevarskom prostoru koji je podržavao HSS, danas je teško utvrditi. Činjenica je, da je glavna skupština akcionara uljare već 29. listopada 1937. zaključila likvidaciju tvornice s time da do kraja godine tvornica ima obustaviti rad i sve narudžbe i ostalo predati Zagrebačkoj industriji ulja, koja je tvornicu i kupila.⁴¹ Koprivnički novinar, socijaldemokrat – ali jedno vrijeme i komunist – Dušan Ožegović s velikom je pažnjom pratio agoniju uljare. On obavještava da u Koprivnicu dolazi generalni direktor Zagrebačke tvornice ulja Mauricije Rubaix, ali još ne vjeruje da bi jedna tako velika tvornica s tako brojnim i uvježbanim radništvom mogla sada iznenada prestati s radom i ostaviti bez posla i kruha 180 radnika. No kapitalističke zakonitosti bile su jače od humanih razloga. U uljari su strojevi prestali raditi 13. prosinca, tje je još radilo samo otpremništvo na otpremi robe i pisarna na rješavanju zaostalih poslova. Ožegović još i sada izražava nadu da će uljara nastaviti s radom, i tek bojažljivo ističe da se radništvo opravdano boji da se s ovom tvornicom ne dogodi isto što se tog ljeta dogodilo s »Danicom«, jer bi u tom slučaju oko pet stotina članova siromašnih radničkih obitelji ostalo bez kruha.« Ožegović piše: »Do sada nijesmo mogli doznati kada će novi vlasnik Industrije ulja u Koprivnici nastaviti radom.«⁴² Ovaj međutim nije imao takvu namjeru, i već 1938. dvorište ove velike tvornice prekriva trava, a čuvari obilaze prazne tvorničke hale iz kojih se pomalo razvlače strojevi. Kupnjom koprivničke uljare Zagrebačka tvornica ulja osigurala je sebi siguran plasman ulja na čitavom području Hrvatske, pa čak i mnogo šire,

pokrivajući svojom proizvodnjom 57% jugoslavenske potražnje za uljem (od 1940. godine 48%).⁴³

Smatram da ovom radu ne treba drugi zaključak do li onog koji je dao Dragutin Feletar: »I upravo u vrijeme kada je prebrođena svjetska ekonomska kriza i kada se očekivalo da će koprivnička uljara još brže krenuti naprijed, ona je naprasno ukinuta pred zimu 1937. godine. Bio je to rezultat angažiranja i mehanizacija krupnog jugoslavenskog kapitala, a prvenstveno posljedica konkurentne borbe zagrebačke uljare.«⁴⁴ Koprivnica je na početku međuratnog razdoblja imala tri velike tvornice (tvornicu ulja, tvornicu gnojiva i tvornicu šarafa), a na kraju niti jednu. Bez zaposlenja ostalo je tako više od 400 radničkih obitelji (180 u tvornici ulja i 220 u »Danici«, tvornici gnojiva, ne računajući već ranije izvršenu likvidaciju tvornice šarafa). Koprivnica je jako osjetila zatvaranje ovih velikih tvornica i nikakovu brigu države za ovo pogranično područje. To je svakako uzrok izvanredno jake revolucionarne predispozicije Peteranca, Ivanca, Vinice, a i Koprivnice, koja je došla do izražaja tokom narodnooslobodilačkog rata.

7.

I na kraju navodim imena radnika i radnica koji su 1933. radili u koprivničkoj tvornici ulja.⁴⁵ Naći ćemo ovdje mnoga poznata imena i prezimena koja je vrijedno objaviti, jer »naprasno ukinuta« koprivnička tvornica ulja nikada neće imati svoje spomenice, a navedeni radnici utkali su i po dvadeset godina svog života u temelje danas najveće tvornice prehrambene struke u Hrvatskoj »Podravke«.

U Tvornici ulja radili su u spomenuto vrijeme ovi radnici i namještenici:

Janko Bednaršek, Julio Buntak, Antun Bunić, Stjepan Bačević, Andrija Budalec, Slavko Brumec, Albert Beke, Ivan Borščak, Martin Balaško, Stjepan Bauman, Đuro Čuković, Liza Čuković, Ivan Cmrk, Milan Dobrinčić, Marica Dolenc, Marko Da-

sović, Đuro Evačić, Anton Evačić, Alojz Ernatić, Ivan Filipić, Richard Fuchs, Slavko Fuchs, Pavao Fürst, Ladislav Friben, Cvetko Flis, Tereza Flis, Agneza Frčec, Erži Gross, Antun Grizonić, Nikola Gašpert, Luka Grošek, Mijo Galinec, Bara Glavnik, Lovro Galinec, Stjepan Glad, Ernest Golčić, Mijo Grošek, Stjepan Glavnik, Tereza Grošek, Ivan Gibas, Rudolf Golčić, Amalija Golčić, Tomo Grdak, Ivan Gal, Mijo Gibas, Ivan Gajski, Ivan Grošak, Stjepan Glavnik, Alojz Golob, Anton Gajski, Mirko Geček, Pavao Grošek, Mijo Galinec, Andro Hadun, Mijo Husnjak, Tereza Hegedušić, Ivan Hadelan, Tomo Horvat, Oto Horvatić, Vinko Horvatić, Stjepan Horvat, Mijo Hajdinjak, Franjo Ištvan, Alojz Ivanuš, Mijo Jambor, Roza Jurković, Janko Gjula, ing. Desider Kovač, Dragica Koščak, Antun Kovačić, Kata Kmetić, Jelka Krmpotić, Marica Kolačko, Roza Kovačić, Jelka Košnjak, Jakob Kovačić, Mato Komes, Dora Komes, Verona Kovačić, Mirko Kudelić, Jakob Krkljec, Josip Kuglovečki, Tomo Kovačić, Gašpert Kuzman, Gjuro Kašić, Gustav Löwy, Zlata Lukić, Josip Lichtner, Anka Lončarić, Tomo Matešković, Ivan Međimorec, Josip Matečko, Bara Medenjak, Marica Medvarić, Valent Maček, Josip Matijašić, Ivan Mađar, Stjepan Mihalić, Franjo Mihalić, Stjepan Markušić, Marga Međimorec, Mijo Milošević, Josip Nemeč, Tomo Novak, Ivan Novak, Emil Obsieger, Marica Ostrijaš, Žiga Ostrijaš, Andro Oreški, Ivan Pintarić, Andrija Pintarić, Jelka Podunajec, Pepa Petrović, Slava Petričević, Gjuro Podgorelec, Franca Pivar, Stjepan Pavlović, Cveta Plavec, Ivan Peras, Klara Posavec, Gabro Podreški, Peter Petek, Dragutin Pintarić, Tereza Radičić, Andela Russ, Mato Rakić, Rudolf Ribić, Martin Smigovec, Marica Sever, Stjepan Solina, Anka Sušenj, Tereza Stančir, Mijo Strkalj, Safar Vinko, Marko Seretin, Josip Spanić, Anton Sabo, Ivan Švegović, Janko Šipek, Stjepan Srbić, Dominik Sekušek, Stjepan Sokač, Stjepan Šeretin, Anka Treščec, Pavao Topoljko, Martin Trstenjak, Franjo Uhl, Marta Wolfensohn, Vilko Vartić, Blaž Vršić, Pavao Vežjak, Cila Vidaković, Albert Vukmanić, Zora Vinceković, Jelka Vinković, Stjepan Vinković, Roza Vucković, Jelka Vugrinec, Katica Vinković, Stjepan Wirt, Ivan Vinković, Anton Veselić, Josip Vežjak i Anka Zula.

BILJEŠKE

1. L. Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978, 137 i 142 (slika stupe za proizvodnju ulja).
2. Demokrat, 5. XII 1920. – Zahvala.
3. Radomir Subotić, Uljara Vrbas 1855-1965, Vrbas 1965, 27.
4. Prema uskrsnom broju Koprivničkog Hrvata iz 1929. uljara je proizvodila stolna ulja, repičino ulje za rasvjetu, bundevsko ulje, laneno ulje, dvostruko kuhani laneni fitnis, staklarski kit, tovatnu mast, masnu kiselinu i drugo.
5. Jozo Lakatos, Industrija Hrvatske, Zagreb 1924, 482; Kompas, 1931, LXIV, 678. Ulaskom Mavra Axelrada iz Narodne mlinske i gospodarske industrije d.d. u dionički kapital angažira se jaki mađarski utjecaj (Privreda, 1929, 207).
6. Tvornica ulja Zagreb 1916-1966, (Rijeka 1967), 6.
7. U Koprivnici 9. III 1919. drže govor komunisti Đuro Cvijić i Sima Miljuš, a vrlo intenzivno djeluju i Dušan Ožegović i Ilja Gruber (Demokrat, 9 i 16. III, 20 i 27. IV 1919. i 21. III 1920; Novi svijet, 31. VIII 1920). Vidi Ivan Očak, Braća Cvijići, Zagreb 1982, 70, 74. Cvijić se povezuje s radnikom Nikolom Pupavcem, koji pokušava svoje pjesme stampati kod Vinka Vošićkog, ali su one zabranjene zbog komunističkog sadržaja (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH), Memoarska građa, 7/II-2).
8. Borba, 8. XI 1924. – Kad će Inspekcija rada u Koprivnicu.
9. Organizovani radnik, Zgb., 5. VIII 1926. – Tvornica ulja u Koprivnici.
10. Isto, 19. VIII i 24. IX 1926.
11. Isto, 21. X 1926. – Pokret radnika-ca Tvornice ulja u Koprivnici i njegova važnost za obranu 8-satnog radnog dana.
12. Borba, 23. X 1926. – Uspjeh radnika u tvornici ulja u Koprivnici.
13. Privreda, 1929, 207. Dr. B. Aleksander, Naša industrija jestivo ulja, Jug. Lloyd, 5. XII 1929; Koncern S.D. Aleksander, Analiza bilansa Narodnog blagostanja, 1930, 25.
14. Organizovani radnik, Zgb, 18. XI 1926. – Sa javne skupštine u Koprivnici.
15. AIHRPH, Radnička komora (dalje: RK/, 72/2-911/11. IV 1928.
16. RK, 75/1-4048/1928.
17. RK, 111/5-9234/1928.
18. RK, 113/5-9234/1928.
19. Isto.
- *20. RK, 105/1-3022/1929.
21. Marijan Maticka, Odras privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 8, 1976, 325-8; Pred drugi svjetski rat Prizad je za otkup suncokretovog sjemenja ovlastio samo četiri jugoslavenske uljare: Zagrebačku tvornicu ulja, Novi Vrbas, »Vojvodinu« u Novom Sadu i »Beograd« u tadašnjem Petrogradu (Narodno blagostanje, 7. IX 1940, 571).
22. Radničke novine, 1930, br. 25 i 1931, br. 49.
23. RK, 166/3-3884/1931; B. Tadić, Položaj radnika u industriji ulja, Ujedinjeni sindikati, 1932, 43.
24. RK, 178/2-8156/1931.
25. Podravske novine, 9. I 1932. i 8. XII 1934. te podaci sa memorandum iz 1934. i Kataloga poljoprivredno-kulturne i stočarske izložebe u Koprivnici 1929.
26. Arhiv Jugoslavije, fond Ministarstva trgovine i industrije, 481-jed. 1199-635. Bankovne veze su išle preko Hrvatskog općeg vjersijskog zavoda d.d. Zagreb, koji je imao svoju podružnicu i u Koprivnici i Građanske dioničke štedionu u Daruvaru, filijala Zagreb.
27. RK, 212/1-7925/1932.
28. Živežarski radnik, 15. IX 1932. Živežari su se založili za ukinuće noćnog rada u pekarnicama, te su odaslali i Narodnoj skupštini u Beogradu predstavku s ovim zahtjevom. Kasnije pomalo oživljavaju i drugi sindikati.
29. RK, 224/3-1212/1933.
30. RK, 239/2-5883/1933.
31. RK, 346/2-7853/1933.
32. Izjavu su potpisali Albert Beke, Ivan Međimurec, Pavao Grošek, Đuro Kašić, Jakov Kovačić, Blaž Oreški, Mirko Geček i Dominik Sekušak (RK, 346/2-7853/1934.).
33. RK, 336/1-2661/1934.
34. RK, 334/1-1688/1934. Vjerojatno se radi o ing. Šajiku ili Krautzuu.
35. RK, 373/2-1003/1935.
36. RK, 375/2-2415/1935.
37. RK, 425/4-5996/1936 – Radnička komora traži podatke o ovim izbornima od Inspekcije rada.
38. Bosiljka Janjatović, Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921-1941. godine, Zagreb 1983.
39. Podravske novine, 5. VI 1936.
40. Hrvatski radnik, 10. X 1937. – Sklopljen je kolektivni ugovor u industriji ulja d.d. u Koprivnici. O uspjehu ovog pokreta pisao je i njemački Rundschau u br. 45 od 21. X 1937. što potvrđuje s kakvom je pažnjom Treći Reich pratio zbivanja u industriji Jugoslavije za koju je bio zainteresiran (Arhiv CK SKJ u Beogradu, fond Gestapoa iz Berlina, K II/147).
41. Podravske novine, 27. XI 1937.
42. Isto, 16. X i 18. XII 1937.
43. Gospodarstvo, 25. XII 1941. – Tvornica ulja.
44. D. Feletar, Podravina. Prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske, Koprivnica 1973, 223. Isti autor piše o uljari i u Prilogima za povijest »Podravke«, Koprivnica, 1980, str. 20-24.
45. RK, 237/2-5176/1933. Četvrtinu radništva činile su žene.